

УДК 340.396

DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.2.61>

Н. В. Аніщук

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри історії держави та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-9857-2485

О. В. Горяга

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри історії держави та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-5866-3550

ВПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Стаття присвячена дослідженню проблеми впровадження гендерного підходу в історії держави і права. Зазначається, що останнім часом в умовах гендерних перетворень суспільства, гендерний підхід, як новий методологічний підхід, впроваджується у різні напрями гуманітарних наук, зокрема, у вітчизняній юриспруденції. Наголошується на тому, що без гендерного підходу, тобто без з'ясування ролі жінки й чоловіка в сучасному житті, тих специфічних внесків, які кожен із них робить у розвиток суспільства, неможливо сьогодні уявити будь-яке серйозне наукове дослідження у сфері соціальних наук – психології, політології, соціології, історії, юриспруденції. Стверджується, що гендерний підхід набуває все більшого поширення і в сучасній юридичній науці, зокрема, в історії держави і права.

Зазначається, що в історії держави і права за допомогою гендерного підходу можна дослідити правове становище жінок в різних країнах світу, зокрема в Україні, починаючи від найдавніших часів й до сьогодення. Історія держави та права аналізує, насамперед, з правової точки зору «жіноче питання» в історичному минулому людства. За допомогою гендерного підходу в історії держави та права досліджуються, наприклад, видатні закони різних країн світу, зокрема України, що регулювали правове становище жінок в історичному минулому. Історія держави та права допомагає простежити еволюцію прав жінок: громадянських (особистих), політичних, соціально-економічних та культурних.

Робиться висновок про те, що впровадження гендерного підходу в історії держави і права вносить вагомий вплив на еволюцію правових норм й уявлень щодо стосунків між статями на принципах гендерної рівності та призначення жінки як повноправного члена суспільства.

Ключові слова: гендер, гендерний підхід, гендерна рівність, жінки, історія держави і права.

Постановка проблеми. Нинішній етап розвитку вітчизняної юриспруденції розвивається в умовах обрання курсу незалежної України на побудову гендерної демократії. В умовах гендерних перетворень в українському суспільстві важливого значення набуває дослідження гендерного підходу, як нового методологічного підходу, що означає зміну ціннісних орієнтацій людини і перегляд багатьох

звичних уявлень про світ. Використання гендерного підходу подає широкі можливості для переосмислення культури, соціуму, місця у ньому людини. Адже права людини не знають відмінностей статі, раси, націй, релігії та переконань. Без гендерного підходу, тобто без з'ясування ролі жінки й чоловіка в сучасному житті, тих специфічних внесків, які кожен із них робить у розвиток суспільства, неможливо сьогодні уявити будь-яке серйозне наукове дослідження у сфері соціальних

наук – психології, політології, соціології, історії, юриспруденції та ін.

Метою дослідження є здійснення комплексного та системного аналізу проблеми впровадження гендерного підходу в історії держави і права. Для вирішення цієї мети поставлено **завдання:**

надати теоретичне визначення гендерного підходу як нового напрямку методології сучасної гуманітарної науки;

охарактеризувати основні наукові сфери дослідження історії держави і права за допомогою гендерного підходу;

довести важливість впровадження гендерного підходу в історії держави і права.

надати загальні висновки з порушеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, дає підставу стверджувати, що в Україні відсутні вітчизняні комплексні дослідження за обраною темою. Віддаючи належне дослідженням вітчизняних гендеристів М. Байдак, О. Бижук, Л. Буряк, М.Вороніна, І. Ігнатенко, О. Кісь, К. Кобченко, Л. Кормич, О. Лабур, І. Левчук, О. Маланчук-Рибак, О. Ніколаєнко, І. Рибачок, І. Петренко, О. Петренко, І. Савченко, О. Стяжкіна, І.Черчович, Л. Юда, слід зазначити, що обрана тема залишається малодослідженою та потребує ґрунтового наукового аналізу.

Постановка проблеми. У ХХІ ст. гендерна проблема є важливою складовою забезпечення соціального прогресу та утвердження людського виміру сучасного розвитку цивілізації. На цьому етапі здійснення аналізу проблеми рівноправ'я статей є реальною необхідністю, оскільки забезпечення як правової, так і фактичної гендерної рівності є важливим політичним завданням сьогодення. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба проведення гендерних досліджень, зокрема, у юриспруденції.

Сучасний рівень розвитку гендерних досліджень у світі і в Україні дозволяє говорити про гендерний підхід у соціальних науках, у тому числі і в юридичній науці, який орієнтований на дослідження процесу формування і ствердження політики рівних, не залежних від статі можливостей самореалізації людини в різних сферах соціальної практики.

Гендерний підхід в науці – 1) принципово новий підхід, що означає зміну ціннісних орієнтацій людини та перегляд багатьох звичних уявлень про світ; 2) ґрунтується на ідеї про те, що важливим є не біологічні або фізичні відмінності між чоловіками та жінками, а те культурне й соціальне значення, яке суспільство надає цим відмінностям. Використання гендерного підходу, характерне для західного соціального та гуманістичного знання, подає широкі можливості для переосмислення культури, соціуму, місця у ньому людини. Права людини не знають відмінностей статі, раси, націй, релігій та переконань [3, с. 21].

Слід зазначити, що гендерний підхід виник на основі нових життєвих реалій участі жінок у сфері виробництва, науки та культури, а також на базі наукових досліджень в сфері соціології, психології, культурології та етнографії. Гендерний підхід дає реальний шанс оцінити наслідки існуючої до останнього часу парадигми соціальної диференціації й нерівності за ознаками статі в процесі переходу до сталого розвитку. Мова йде про використання знань і талантів кожного громадянина і досягнення того, щоб жінки тією ж мірою, що і чоловіки, брали участь у будівництві або реконструкції українського суспільства, вирішенні існуючих проблем і підготовці майбутнього. Для того, щоб розвиватися, суспільству необхідно використовувати всі свої ресурси і всіх своїх членів. А це означає повну і всеосяжну участь у цих процесах жінок і чоловіків [6, с. 7].

На сьогодні гендерна політика демократичних держав світу характеризується активним провадженням гендерного підходу в усіх сферах суспільного життя, сприянням досягнення рівноправ'я статей шляхом інтегрування гендерних питань в державні програми та створенням відповідних механізмів для їхнього втілення через запровадження конкретних проєктів та напрямків. В силу цього останнім часом зростає роль гендерної методології, яка за своєю суттю є міждисциплінарною. Акумулюючи різні ідеї соціально-гуманітарних наук, вона трансформує їх у принципово новий підхід до аналізу культури і суспільства, саме тому гендерна мето-

дологія може використовуватися різними гуманітарними дисциплінами, зокрема й історичними.

Слід підкреслити, що на сьогодні гендерний підхід набуває все більшого поширення і в сучасній юридичній науці, зокрема, історії держави і права. Для того, щоб зрозуміти сутність цього підходу, слід спершу визначити концепцію гендера, тобто концепцію соціальних відносин або соціально організованих відносин між статями, яка включає такі характеристики як біологічна стать, статево-рольові відносини та визначені суспільством норми чоловічої та жіночої поведінки.

Концепція гендера з'явилася у другій половині ХХ ст., коли феміністські теорії висунули поняття „гендер” (англ. gender – рід, стать), як центральне для розуміння життя жінки, її дискримінаційного становища в суспільстві. Гендерна концепція допомагає визначити соціальні, класові, расово-етнічні аспекти становища жінки в суспільстві, зокрема і на правовому рівні. Із появою цієї концепції в науці у багатьох країнах з'явилася нова законодавча база, побудована відповідно до гендерного підходу. Сьогодні в усіх країнах із паритетною демократією розробляється нове гендерне законодавство, що сприяє реалізації прав жінок в ім'я підтримання балансу між двома половинами суспільства – чоловічою та жіночою.

Характерно, що на сучасному етапі розвитку гендерних досліджень поки що простежується деяка невизначеність та відсутність чітких орієнтирів при побудові гендерної теорії. На сьогодні в науковій літературі існує декілька концепцій гендера. Це обумовлено як відносною „молодістю” гендерного підходу, так і складністю самого феномена. Так, одні вчені розглядають „гендер” як сукупність біологічних та фізіологічних ознак статі; інші взагалі вважають такий термін неприйнятним, але визнають „жіночі дослідження” як самостійний напрям. Більшість дослідників вважає, що гендер, на відміну від поняття статі, стосується не суто біологічних чи анатомічних властивостей, за якими відрізняються чоловіки й жінки, а соціально сформованих рис „жіночості” та „мужності”, тобто поняття „гендер” озна-

чає психологічну, соціальну та культурну відмінність між чоловіками й жінками [5, с. 66].

В цілому ж, незважаючи на різноманіття гендерних наукових концепцій, для більшості з них базовим положенням є розрізнення понять „стать” і „гендер”. Перше означає суто анатомічні й фізіологічні особливості, відмінності побудови й функціонування жіночого й чоловічого тіла, організму. Друге – психологічну й соціальну відмінність між жінками й чоловіками як представниками певної культури [1, с. 174].

Інакше кажучи, термін „стать” відноситься до біологічних характеристик чоловічої та жіночої статі. Ці характеристики є природженими і їхні відмінності обмежені фізіологічними репродуктивними функціями. По суті, стать – це характеристика, в основі якої лежать фізіологічні та біологічні відмінності. Цей термін означає ті анатомо-біологічні особливості людей (в основному – в репродуктивній системі), на основі яких люди визначаються як чоловіки або жінки. Його слід вживати тільки стосовно характеристики й поведінки, які впливають безпосередньо з біологічних відмінностей між чоловіками й жінками [6, с. 10].

Зміст поняття „гендер” є основою насамперед ідеї соціального моделювання або конструювання статі. Соціальна стать конструюється соціальною практикою. У суспільстві виникає система норм поведінки, що пропонує виконання визначених статевої ролі; відповідно виникає ціла низка уявлень про те, що є „чоловіче” і „жіноче” у даному суспільстві. Гендер – сукупність соціальних репрезентацій, а не природою закріплена даність [4, с. 39].

Вважається, що вперше термін „гендер” був запроваджений у науковому обігу американським психоаналітиком Робертом Столлером, коли у 1968 р. вийшла друком його праця „Стать та гендер: про розвиток мужності та жіночості”. На думку Р. Столлера, гендер – це поняття, що ґрунтується на психологічних та культурних поясненнях, досить незалежних від тих, що тлумачать (біологічну) стать [2, с. 567]. Відтоді поява поняття „гендер” спричинила народження не тільки нового лексико-се-

матичного пласта в мові, але насамперед нового світогляду, нового науково-практичного напрямку життєдіяльності суспільства, нової його культури, зокрема, в галузі комунікації, ідеології.

Останнім часом гендерний підхід набуває впровадження в історії держави і права. Історія держави і права — історико-правова наука, що вивчає та виявляє історичні закономірності розвитку системи держави і права. В історії держави і права за допомогою гендерного підходу можна дослідити правове становище жінок в різних країнах світу, зокрема в Україні, починаючи від найдавніших часів й до сьогодення. Історія держави і права аналізує, насамперед, з правової точки зору «жіноче питання» в історичному минулому. За допомогою історії держави та права досліджуються, наприклад, видатні закони різних країн світу, зокрема України, що регулювали правове становище жінок на різних історичних етапах. Історія держави та права допомагає простежити еволюцію прав жінок: громадянських (особистих), політичних, соціально-економічних та культурних.

Слід зазначити, що за допомогою гендерного підходу в історії держави і права також можна простежити еволюцію різних галузей права (кримінальне право, цивільне право, шлюбно-сімейне право, трудове право та ін.) у контексті гендерної проблематики. Наприклад, впровадження гендерного підходу в історії держави і права при дослідженні історичного розвитку кримінального права зарубіжних країн, і зокрема України, дозволяє звернути увагу на те, що протягом багатьох століть в цій галузі права існувала гендерна асиметрія. Наприклад, згідно з Просторовою редакцією Руської правди за вбивство жінки покарання суттєво відрізнялось, ніж за вбивство чоловіка. Хоча винного за вбивство жінки судили тим же судом, що і за вбивство чоловіка: стягувалась грошова пеня на користь князя (віра) та винагородження на користь родичів вбитої (головщина), проте умови віри були різними. Життя жінки захищалось лише половиною вірою, або полувір'ям в 20 гривень [7, с.36]. Для порівняння: за вбивство чоловіка була встановлена

подвійна віра в 80 гривень кун у разі вбивства княжого чоловіка або члена старшої князівської дружини, або проста віра в 40 гривень за вбивство простого вільного чоловіка [7, с.30]. Отже, можна побачити, що віра за вбивство жінки була вдвоє і навіть вчетверо разів менше, ніж за вбивство чоловіка. По суті, вбивство жінки прирівнювалось до таким злочинам, як тяжкі каліцтва, відсічення руки, ноги, носу, ушкодження ока [7, с.31]. Таким чином, вищезазначене вказує на гендерну нерівність в питаннях кримінально-правового захисту чоловіків і жінок.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що цілком природним є те, що останнім часом досить поширеною та популярною стає гендерна тематика. Проблема гендера, його наукового осмислення і ролі в житті суспільства усе більш привертає увагу учених, зокрема юристів. Вітчизняні науковці, зокрема правознавці, сьогодні дедалі активніше звертаються до гендерних досліджень з історії держави і права. У зв'язку з цим зростає роль гендерного підходу, що дозволяє по-новому подивитися на проблеми прав людини і насамперед прав жінок. Застосування гендерного підходу в історії держави і права дозволяє поглибити знання у контексті гендерної проблематики, акцентуючи увагу на історичному розвитку прав жінок.

Застосування гендерного підходу в історії держави і права вносить вагомий вплив на еволюцію правових норм й уявлень щодо стосунків між статями на принципах гендерної рівності та призначення жінки як повноправного члена суспільства. Тільки при такому підході можна оцінити досвід минулого, винести з нього певні уроки, уникнути помилок у майбутньому при розв'язанні гендерних питань.

Список використаних джерел:

1. Андріїв В. Жінки і ринок праці: деякі гендерні аспекти. Рівність жінок і чоловіків в Україні. Правові аспекти: матеріали міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 20–21 лист. 2000 р.) / Упр. гуманіт. розвитку Секретаріату Каб. Мін. України, проект ПРООН „Сприяння гендерній рівності”, Ініціативна гендерна група у Верховній Раді України, Всеукр. громадська орга-

- нізація „Ліга жінок – виборців України „50/50“. К.: Логос, 2001. С. 174–177.
2. Доній Н. Є. Образ жінки в контексті масової культури: стандарт чи індивідуальність. Жінка в Україні: Міжвід. наук. зб. / За ред. А. І. Комарової та ін. К.: Друкарський відділ Наук.-дослід. інституту „Проблеми людини“, 2001. Т. 23. С. 567–572.
 3. Лазар І. Г. Гендерна політика: поняття, визначення, управлінські підходи: Словник-довідник / І. Г. Лазар. Л.: Ліга-Преса, 2005. 142 с.
 4. Пехник А. В. Гендерний розвиток в Україні: напрямки та перспективи. *Актуальні проблеми політики*. 2005. Вип. 24. С. 39–41.
 5. Попов М. П. Механізми державного управління в сфері гендерної політики: міжнародний досвід та перспективи. *Актуальні проблеми політики*. 2005. Вип. 24. С. 65–77.
 6. Програма і методичні рекомендації до курсу „Гендерні проблеми сталого розвитку України“ / За ред. Л. С. Лобанової., Т. С. Ніколаєнко. К.; Всеукр. жіночий центр інформації та соціально-економічної адаптації, 2000. 49 с.
 7. Руська Правда (Коротка та Просторова редакції) // Хрестоматія з історії держави і права України. Том І. З найдавніших часів до початку ХХ ст.: Навч. посіб. для юрид. вищих навч. закладів і фак.: У 2 т. / В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький; За ред. члена-кореспондента Академії правових наук України В.Д. Гончаренка. К.: Ін Юре. 1997. С.27-39.
-

Anishchuk N., Horiaha O. Implementation of the gender approach in the history of the state and law

The article is devoted to the study of the problem of implementing a gender approach in the history of the state and law. It is noted that recently, in the context of gender transformations of society, the gender approach, as a new methodological approach, has been introduced in various areas of humanitarian sciences, in particular, in domestic jurisprudence. It is emphasized that without a gender approach, that is, without clarifying the role of women and men in modern life, the specific contributions that each of them makes to the development of society, it is impossible to imagine any serious scientific research in the field of social sciences – psychology today, political science, sociology, history, jurisprudence. It is claimed that the gender approach is becoming more and more widespread in modern legal science, in particular, in the history of the state and law.

It is noted that in the history of the state and law, with the help of a gender approach, it is possible to study the legal position of women in various countries of the world, in particular in Ukraine, from the most ancient times to the present day. The history of the state and law analyzes, first of all, from a legal point of view, the «women’s issue» in the historical past of mankind. With the help of a gender approach in the history of the state and law, for example, outstanding laws of various countries of the world, in particular Ukraine, which regulated the legal position of women in the historical past, are studied. The history of the state and law helps to trace the evolution of women’s rights: civil (personal), political, socio-economic and cultural.

It is concluded that the introduction of the gender approach in the history of the state and law has a significant impact on the evolution of legal norms and ideas about relations between the sexes based on the principles of gender equality and the designation of women as full members of society.

Key words: *gender, gender approach, gender equality, women, history of the state and rights.*